

Євгенія А. Карпіловська
(Інститут української мови НАН України, Київ)

Роль термінів-непрямих номінацій у тезаурусі інформаційно-пошукової системи славістичного мовознавства

Для ефективного функціонування будь-якої інформаційно-пошукової системи (далі – ІПС) спеціального призначення, зокрема мовознавчої, одним із засадничих завдань є створення такого пошукового образу інформації, який 1) давав би можливість охопити всі джерела бази, у яких вона присутня, і 2) не створював би «інформаційний шум», тягнучи за собою інформацію, не бажану для користувача. Сформувати користувачеві такий образ дає змогу спеціальна інформаційно-пошукова мова (ІПМ), основу якої становить спеціальний словник одиниць, які позначають типи інформації про реалії або поняття, що містяться в ресурсах ІПС (наприклад, в її фактографічній базі природною мовою) і можуть становити об'єкт пошуку в них. Одиниці реєстру такого словника, релевантні для пошуку інформації у мовній формі, як відомо, прийнято називати ключовими словами. Такий реєстр ключових слів може становити в бібліографічних системах як різновиді ІПС документального типу індекс

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2014.

Publisher: Institute of Slavic Studies, PAS & The Slavic Foundation
[Wydawca: Instytut Sławistyki PAN & Fundacja Sławistyczna]

або інформаційно-пошуковий тезаурус (ІПТ) як дерево впорядкування типів інформації за різними відношеннями між ключовими словами: родо-видовими, асоціативними, частина-ціле, об'єкт-атрибут, регулярної сполучуваності тощо. Для виділення типів інформації, поданої в самому тексті джерела (науковій праці), здійснюють так звану внутрішню, власне лінгвістичну розмітку тексту джерел бази ІПС. Натомість бібліографічний опис праць стає основою для їх зовнішньої розмітки, що охоплює як власне мовні, фахові, так і позамовні відомості про них. Отже, інтерфейс для пошуку в базі ІПС з метою повного охоплення інформації, цікавої для її користувача, повинен спиратися як на внутрішню, так і на зовнішню розмітку джерел, єднальною ланкою між якими слугує назва наукової праці. Список же ключових слів, оскільки їх подано в тексті самої праці й авторизовано, має першочергове значення для забезпечення повноцінної внутрішньої розмітки бази ІПС та ефективності пошуку вміщеної в ній інформації.

Основу словника ключових слів в ІПС славістичної бібліографії становлять терміни-назви спеціальних понять, наприклад, сучасного слов'янського мовознавства. Крім того, для повноти охоплення змісту праць до нього включають і назви об'єктів наукового опису – власні імена або назви конкретних реалій, явищ, дати. Ключове слово в такій ІПС постає як різновид дескриптора, що дає можливість під повністю або частково спільною формою зібрати інформацію спільного змісту. Наприклад, у Бібліографічній базі даних світового славістичного мовознавства iSybislaw (Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego iSybislaw, n.d.; <http://isybislaw.ispan.waw.pl>) у складі такого багатомовного словника (всіма слов'янськими мовами, а також французькою, італійською, угорською, естонською, литовською та ін.) натрапляємо, крім лінгвістичних термінів, на власні імена мовознавців або письменників, громадських діячів, топоніми, етноніми, назви видатних пам'яток літератури та писемності, а також на конкретні мовні одиниці (словотворчі форманти: суфікси, префікси, основи складних слів, слова, фразеологізми), що становлять об'єкт вивчення в наукових працях бази ІПС. Ось низка прикладів таких ключових слів українською мовою із словника системи iSybislaw: конкретні мовні одиниці – об'єкти опису в джерелах бази: суфікс *-иця*, займенник *котрий*, іменник *рута-м'ята*, фразеологізм *полокати кості*, антропоніми: прізвища, імена, по батькові мовознавців, письменників, державних діячів – *Закревська Ярослава*

Василівна (український діалектолог), Іванченко Раїса Петрівна (українська письменниця), Богдан Хмельницький (гетьман Війська Запорозького), а також топоніми *Харків*, *Херсонська область*, назви наукових і художніх творів, пам'яток писемності: *Зачарована Десна* (повість українського письменника ХХ ст. Олександра Довженка), *Лексикон словенороський* (словник початку ХVІІ ст. Памва Беринди) тощо.

Словник ключових слів для ІПС може мати структуру традиційного термінологічного словника, а саме: подавати одиниці реєстру в алфавітному порядку без унаочнення відношень між ними в самому реєстрі. Укладення такого словника становить закономірний етап створення засобів для роботи з ресурсами ІПС, її інтерфейсу. Проте, як доводить практика систем інформаційного пошуку, для підвищення ефективності такого інтерфейсу велику роль відіграє саме встановлення відношень між ключовими словами, визначення їхньої упорядкувальної (системотвірної) здатності і завдяки цьому пошукової сили в системі. Розв'язанню цього завдання слугує побудова на основі звичайного словника-переліку ключових слів інформаційно-пошукового тезаурусу (ІПТ). Створення ІПТ на основі списку ключових слів ґрунтується на вивченні всього спектру відношень між такими змістовими одиницями, наявними в джерелах ІПС, а також на з'ясуванні характеру й ступеня варіантності термінів на позначення того самого поняття, міри їхньої синонімічності. Для системи багатомовної, якою, наприклад, є система бібліографії світового славістичного мовознавства iSybislaw, це ще й проблема визначення еквівалентності термінів у різних мовах.

Знайомство з уже наявними традиційними, не призначеними для ІПС, тезаурусами на зразок двотомного *Словника слов'янської лінгвістичної термінології* (Прага, 1977–1979; далі – ССЛТ) (Jedlička, 1977–1979), який підготувала Міжнародна термінологічна комісія (лінгвістична) при Міжнародному комітеті славістів за ініціативою Л. Андрейчина і видала за науковою редакцією А. Єдлічки, дає змогу з'ясувати стан опрацювання цих проблем на матеріалі різних слов'янських мов у другій половині ХХ століття. Залучення низки нових лінгвістичних термінологічних словників та енциклопедій, як одномовних, так і перекладних, на зразок енциклопедії *Українська мова* (Київ, 2000, 2004, 2007) (Русанівський, Тараненко & Зяблюк, 2007), *Англо-російський словник з лінгвістики та семіотики* (Москва, 1996, 2001) (Баранов & Добровольський, 2001) або *Енциклопедичний словник-довідник лінгвістичних термінів і понять*

(Москва, 2008) (Тихонов et al., 2008) дає змогу внести до цієї картини необхідні корективи. Ми звернулися до ССЛТ 1977–1979 р.р., тому що саме це джерело на показовому на час свого видання матеріалі робочих мов Міжнародного комітету славістів (всіх слов'янських, англійської, німецької та французької) демонструє спосіб побудови тезаурусу лінгвістичних термінів. Матеріали цього тезаурусу, на нашу думку, можуть слугувати точкою відліку для опрацювання широкого комплексу проблем, пов'язаних зі створенням надійного та ефективного інтерфейсу ППС славістичної лінгвістичної бібліографії, а саме: для 1) окреслення місця й ролі різних способів номінації спеціальних лінгвістичних понять; 2) глибини розроблення в межах лінгвістичної терміносистеми певного поняття у певній мові і в усіх мовах бази ППС за ступенями його конкретизації, що їх засвідчують окремі терміни; 3) встановлення варіантності термінів у межах однієї мови і 4) еквівалентності термінів у різних мовах.

Подамо кілька прикладів опрацювання українських термінів із ССЛТ. Для позначення відношень між лінгвістичними термінами у цьому тезаурусі вироблено систему цифрових кодів, які передусім засвідчують належність терміна до однієї з 9 тематичних груп: I. Загальні поняття; II. Звуковий бік мови; III. Графічний бік мови; IV. Словниковий склад; V. Частини мови; VI. Структура слова; VII. Синтаксис; VIII. Стиль; IX. Нові лінгвістичні напрями та методи. Цифри далі позначають міру конкретизації поняття, вираженого вихідним терміном, у межах спільної тематичної групи. Так, цифрою 4 у цьому тезаурусі позначено терміни, належні до тематичної групи «Словниковий склад». На 1-му ступені конкретизації цього поняття в межах своєї тематичної групи (додавання цифри після цифри-позначення групи) знаходимо серед інших термін *нелітературне слово* (його цифровий код 4–8). На 2-му ступені (додавання третьої цифри в числовому коді) виявляємо 4 терміни, які в терміносистемі українського мовознавства уточнюють поняття *нелітературне слово*, тобто виявляють його різновиди в мові сучасної української спільноти: *сленгове слово* (4–8–1), *арготизм* (4–8–2), *діалектизм*, *діалектне слово* (4–8–3) і *обласне (регіональне) слово* (4–8–4). Термін *арготизм* уточнено на 3-му ступені конкретизації (додавання четвертої цифри в числовому коді) терміном *блатне слово, слово із злочинського аргю* (4–8–2–1). Як можна побачити з прикладів, «під дахом» терміна *нелітературне слово* зібрано 8 термінів, що мають з ним спільну

семантичну тему, проте окреслюють різні її аспекти з різним ступенем їх конкретизації. Матеріали енциклопедії *Українська мова* (Русанівський, Тараненко & Зяблюк, 2007), виданої понад 20 років потому, дають змогу внести корективи в структуру цієї групи термінів, які доводять розвиток цієї ланки в терміносистемі української лінгвістичної термінології. У цьому джерелі натрапляємо, зокрема, на термін *регіоналізм*, а в працях сучасних українських мовознавців знаходимо терміни на позначення таких нелітературних слів, як *жаргонізм*, *суржикізм*, *макаронізм*, *обсценізм*, *матизм*. Нелітературний ідіом нецензурної лексики уже здобув в українському мовознавстві образне найменування *українська мова без табу* (таку назву мав словник обсценізмів, евфемізмів та сексуалізмів Л. Ставицької (Ставицька, 2008).

Тематична група на чолі з терміном *нелітературне слово* із ССЛТ спонукає уважніше приглянутися до ролі термінів певної будови в структурі терміносистеми сучасного слов'янського мовознавства. Сполука *нелітературне слово* є прикладом так званої непрямой, або опосередкованої, номінації як різновиду вторинної номінації понять (Тараненко, 2007, сс. 436–437; Телія, 1977, сс. 129–131). Непряма номінація як спосіб найменування відкриває мовцям широкі можливості для категоризації понять, побудови різного типу опозицій з їхніми прямими, безпосередніми позначеннями. Позначення-непрямі номінації завдяки своїй загальнопротиставній або метафоричній, образній функції, прихованню конкретних ознак об'єкта здатні виконувати в термінології роль гіперонімів, а в загальній мовній практиці – роль евфемізмів і, ширше, засобів виявлення політкоректності. Наприклад, самий термін-гіперонім *непряма номінація* дати непряма номінація курсивом об'єднує довкола себе такі прямі терміни-гіпоніми, як *вторинна номінація*, *перифрастична номінація*, *метафорична номінація*, *образна номінація*, *опосередкована номінація*. При цьому, в українському терміні *непряма номінація* поєднано два різновиди такого способу означування понять. У російській лінгвістичній традиції вони представлені термінами *непрямая* і *косвенная номинация*. В. М. Телія відмінність між ними вбачає у відношеннях до бази, підґрунтя номінації: назви-непрямі номінації можуть залежати і не залежати від інших слів. Для назв, залежних від інших назв, вона вживає ще термін *косвенно-производные значения слов*, а для назв незалежних – *номинативно-производные значения слов*. В. М. Телія вважає, що назви з непрямо-похідними значеннями (рос.

косвенно-производными значениями) становлять «не частковий випадок непрямой номінації, а особливий тип найменування» (Телия, 1977, с. 131).

Часом саме через загальний суто структурний характер своєї семантики терміни-непрямі номінації залишаються на рівні текстових, авторських і не потрапляють до нормативних термінологічних словників. Наприклад, українські вчені, автори монографії *Теоретична морфологія української мови* І. Р. Вихованець і К. Г. Городенська (Вихованець & Городенська, 2004) для класифікації слів за частинами мови послуговувалися терміном *не-слово*, яким позначили одиниці мови, проміжні між словом і реченням, і *не-частина мови*, під яким об'єднали слова, що мають релятивну, несамостійну семантику і в концепції авторів не вповні відповідають статусу частини мови. До цієї групи ввійшли як усталені назви мовних одиниць інших рівнів (*морфема, речення*), традиційних частин мови (*займенник, прийменник, сполучник, вигук, частка*), так і авторські терміни *слово-конструкція, слово-речення, аналітична синтаксична морфема, реченнєве утворення* (Вихованець & Городенська, 2004, сс. 18–21).

Відмова від авторської термінології в словнику ключових слів ІПС не тільки збіднить наше уявлення про внесок окремих учених до теорії та практики сучасної лінгвістики, а й унеможливить пошук інформації в їхніх працях. Так, відомий український мовознавець А. О. Білецький на основі ресурсів грецької мови створив оригінальну систему термінів лінгвoseміотики, серед них і непрямих номінацій, пор. *парасистема* (=система парадигм, наприклад, іменників), *катасистема* (=система парасистем, словозміна іменників), *анасистема* (=система катасистем, граматики мови), *автосистема* (=система мови, граматики, лексики, фразеології тощо) або *гіносистема* (=діалект, ідіолект), *автосистема* (=дискретна мова), *епісистема* (=група сумірних мов), *гіперсистема* (=усі відомі мови) (Белецький, 2012).

З'ясування місця та ролі непрямой номінації в сучасній українській і, ширше, слов'янській лінгвістичній термінології передбачає виявлення всього спектру ресурсів, як питомих, так і запозичених, їх творення та встановлення властивих таким номінаціям функцій у системі лінгвістичної термінології. Окремим завданням для багатомовних ІПТ є визначення еквівалентності непрямих номінацій в різних мовах. Огляд українських термінологічних словників і наукових праць дає підстави виділити такі словотворчі ресурси творення непрямих, або

опосередкованих номінацій, які, утім, мають різну продуктивність: префікси **при-** (*приголосний, прислівник, прийменник*), **за-** (*займенник*), **де-** (*деетимологізація, дедемінутив*), основи-префіксоїди **ало-** (*аломорф, алофон*), **ізо-** (*ізоглоса, ізолекса, ізоморфа, ізофона*), **квазі-** (*квазідемінутив, квазіприкладка, квазіграматична конструкція*), **псевдо-** (*псевдосуфікс, псевдонім*), **напів-** (*напівпредикативність, напівсуфікс*), суфікс **-оїд** (*вербоїд, радикасоїд, афіксоїд, суфіксоїд, префіксоїд*). Перед у творенні українських мовознавчих термінів-непрямих номінацій веде заперечна частка-префіксоїд **не-** (*непрямий відмінок, недоконаний вид, нестягнена форма прикметника, неогублений (нелабіалізований) голосний*). В уже згаданому ССЛТ натрапляємо на такі терміни з цими засобами словотворення, як *квазісимвол, напівголосний, напівдовгий звук, напівзв'язка, напівпряма мова, напівкаденція, напівпредикативна конструкція, неактуальність дієслівної дії, невиражений підмет, невласне композиція, ненаголошена форма, неособовий рід* тощо. Натомість дефініції деяких з таких найменувань змушують замислитися над різним характером їхньої семантики, наприклад, термін *вербоїд* в українському мовознавстві побутує зі значенням не 'подібний до слова', а 'такий, що має ознаки двох слів; гібрид', пор. дієприслівник як форма дієслова з властивостями дієслова та прислівника.

Як особливий тип непрямих номінацій можна розглядати терміни-протиставники, що вказують не на конкретні ознаки певного лінгвістичного об'єкта, а на процеси, що призвели до його творення, або на його функціональні властивості. До їх творення залучено як словотворчі, так і лексичні засоби, пор.: *зрощення, надфразна єдність, нарощення, забарвлення, стягнення, усічення, зяння* або *різновідмінюваний іменник* (пор. з *відмінюваний іменник*), *різномісний наголос* (пор. з *фіксований наголос*). Деякі з термінів визначають явище за його місцем у певній науковій класифікації, зокрема на перетині кількох її складників, пор. такі терміни, як укр. *середній рід*, рос. *средний род* (ні чоловічий, ні жіночий, а щось між ними) на відміну від термінів укр. *спільний рід*, рос. *общий род* (і чоловічий, і жіночий, як, наприклад, укр. *нероба, базака, староста, суддя, сирота*). Часто такі терміни мають образний, перифрастичний характер, напр.: укр. *зяння, роззів, гіатус* (застаріле *зяння*), рос. *зияние, хиатус*, пол. *rozziew, hiatus*, білорус. *зіянне, хіят*, болг. *зев, хиат*, словен. *hiat, zev*, серб. і хорват. *хијат. хијатус, зев, зијев* на позначення збігу голосних в слові чи на стику слів.

Історична перспектива відкриває різну стійкість непрямих і прямих термінів в апараті лінгвістики. Нині в українському мовознавстві встановлена опозиція термінів *голосний звук (голосна фонема)* – *приголосний звук (приголосна фонема)*, (пор. рос. *согласный* або пол. *spółgłoska*). Непряме означення *приголос* як відповідник німецького *Mitlaut* засвідчив ще в середині XIX ст. двотомний *Малорусько-німецький словар* Є. Желехівського і С. Недільського (Желехівський & Недільський, 1886). Граматичний термін *приголосний* разом з його синонімом *співзвук* знаходимо наприкінці XIX ст. в чотиритомному *Словарі російсько-українському* М. Уманця і А. Спілки (М. Ф. Комарова) (Уманець & Спілка, 1893–1898). У словниках періоду культурно-національного відродження 1920–1930-х років поруч з термінами *приголосний* і *співзвук* знаходимо й терміни *шелестовий*, *шелестівка*. Історія усталення терміна *приголосний* доводить більшу придатність для означення звуку, в якому крім голоса присутній і шум, непрямой, опосередкованої, а не образної номінації.

Непрямі опосередковані номінації-терміни за самою своєю природою призначені для побудови опозицій у терміносистемі. Формування таких опозицій та їхній характер засвідчують ступінь упорядкованості певних ділянок системи і виявляють потребу мовців в аспектуалізації, уточненні певного, зокрема спеціального, поняття. Зіставлення опозицій на зразок *прямий відмінок – непрямий (непрямі) відмінок (відмінки), dokonаний вид – недokonаний вид* з вищеподаною тематичною групою на чолі з терміном *нелітературне слово* доводять різний характер опозицій з непрямыми номінаціями-термінами: вони становлять градуальні опозиції різного типу (родо-видові, об'єктно-атрибутивні), ґрунтуються на значенні протиставності за спільною темою або на значенні різної міри наближення до неї, її вияву в різних сферах побутування мови, а отже, на відношенні належності за різними його ознаками до спільного об'єкта номінації.

Сучасна лінгвістична література доводить потужний потенціал термінів з непрямою номінацією не лише для категоризації, а й для аспектуалізації понять. До цих процесів залучено словотворчі і лексичні засоби, питомі й запозичені, пор. опозицію укр. термінів *єдина (одична) мотивація – неєдина (множинна, альтернативна) мотивація*, синоніми *апозиція, апозитив* і *прикладка* або рос. терміни-синоніми *интересная грамматика, живая грамматика, креативная грамматика* (див. праці О. М. Ремчукової (Ремчукова, 2011)) чи *об'єктивная грамматика* (див. праці М. В. Всеволодової (Всеволодова, 2013)).

Як доводить приступний нам матеріал, лінгвістичні терміни-непрямі номінації за обсягом своєї семантики можуть мати загальнодиференційне або аспектне значення. До перших можна залучити вже згадувані вище українські терміни *нелітературне слово, не-частина мови, середній рід, спільний рід, різновідмінюваний іменник, різномісний наголос* або пол. *rodzaj nijaki, nieokreśloność, medium*. До других, у яких підстава для опозиції – прямий термін називає не загальне явище, а його різновид, аспект, належать такі терміни, як укр. *займенник, прийменник, приголосний, квазіприкладка, напівсуфікс*, рос. *местоимение, согласный, дедеминутив, асемантема*. Функцію точки відліку в конкретизації певного поняття виконують терміни, які вказують не на якісні ознаки об'єкта номінації, а на його місце в класифікації. Як такі можна розглядати низку українських термінів з прикметником *середній, високий, вищий, найвищий, низький*, див. вище *середній рід*, а також пор. *середній стан дієслова, вищий та найвищий ступінь* (прикметника, прислівника), *високе, високо-середнє, середнє, низьке підняття* (голосного). Зіставлення з іншими слов'янськими мовами увиразнює міру залучення тих чи тих ресурсів (питомих і запозичених), а також способів номінації для творення термінів зі спільним поняттям. Наприклад, за даними ССЛТ, російська, білоруська та болгарська мови як еквівалент українському терміну *середній стан дієслова* подають непрямі означення з питомим ресурсом – вказівкою на місце таких одиниць у системі мови, пор. рос. *средний залог*, білорус. *сярэдня стан*, болг. *среден залог*. Сербська, хорватська, польська, верхньо- і нижньолужицькі, македонська послуговуються ресурсом, запозиченим з латини, пор.: серб. і хорват. *медиј*, пол. *medium*, влуж. і нлуж. *medium*, македон. *медиум* (з лат. *medium* 'середина'). Натомість чеська, словацька і словенська мови в своїх лінгвістичних терміносистемах уживають обидва типи ресурсів і способи означення цього граматичного поняття, пор.: чес. *médium, střední rod 2*, словац. *médium, stredný rod 2*, словен. *medij, srednji način, srednjik*.

Розглядувані терміни можуть бути за своїми стилістичними властивостями нейтральними або забарвленими, виявляти мовну експресію, оцінку об'єкта, ставлення до нього мовця. До перших можна віднести українські терміни *традиційна, структурна, формальна, категорійна, функційна, комунікативна, теоретична, практична граматики*. До других належать уже згадувані вище російські терміни *интересная грамматика, объективная грамматика* або термін *слово-«близнец»*

(Л. П. Крисін (Крысин, 2008)), який відповідає за змістом нейтральному терміну *дублет*. Виразно оцінними є терміни-непрямі номінації з основами **квазі-**, **псевдо-** (пор. російські **квазі-**, **лже-**), що позначають об'єкти, які за своїми ознаками не вповні або й зовсім не відповідають тим, що їх означають твірні одиниці-прямі терміни, напр.: укр. *суфікс* і *псевдосуфікс*, *демінутив* і *квазідемінутив*, рос. *аффикс* і *лжеаффикс*, *корень* і *лжекорень*, *квазикорень*. До цієї ж групи належать і терміни з основою-префіксоїдом **напів-** (пор. рос. **полу-**, пол. **semi-**, **pół-**) та суфіксом **-оїд** (пор. рос. **-оид**, пол. **-oid**) зі значенням неповної або позірної відповідності тому, що поймає твірною одиницею, семантика яких має загальний або аспектний характер: укр. *напівсуфікс*, *напівпрефікс*, *напівпредикативність*, *напівпряма мова*, *напівзв'язка*, *афіксоїд*, *радиксоїд*, рос. *полуаффикс*, *полупредикативная конструкция*, *аффиксоид*, *радиксоид*, *полусвязочный глагол*, *глагол-полусвязка*, пол. *afiksoid*, *semileksem*, *czasownik półkopulatywny*.

Опозиції, формовані термінами-непрямими номінаціями, виявляють їхні різні функції в терміносистемі лінгвістики, або їхню різну впорядкувальну силу в ній. До цього спричинюється їхня вже описана вище здатність мати як загальнодиференційне, загальнопротиставне значення, так і значення уточнювальне, аспектне. Так, протиставлення *псевдосуфікса*, *напівсуфікса* або *суфіксоїда* справжньому *суфіксу* робить їх здатними виступати в ролі гіперонімів для таких однослівних аспектних термінів, що в різний спосіб визначають післякореневі компоненти слова, які не мають власного словотвірного значення: *структема*, *асемантема*, *пустий морф*, *суфіксальна зв'язка*, *інтерфікс*, на зразок **-ат** у словах *драматичний*, *схематизм* чи *мертвий суфікс* у словах *дар*, *жир*. Об'єднують вони й кількаслівні терміни-гіпоніми на взір *основа композита з регулярним словотвірним значенням* (напр., укр. **-носець** в іменниках *прапорносець*, *зброєносець*, *броненосець*) або *післякореневий компонент, що за походженням становить слово* (напр., укр. **-ург** у словах *металург*, *хірург*, *драматург* з грец. *ἐργον* 'справа') або *уніфікс, унікальний морфемний відрізок без словотвірної функції* (напр., укр. **-агель** у слові *мудрагель*, синонімічному похідним *мудрець*, *мудрій*, *мудрак* з регулярними словотворчими суфіксами).

Можуть такі терміни мати й функцію гіпонімічну, тобто непрямі номінації здатні уточнювати гіперонім-непряму номінацію або прямий термін з різним ступенем такої конкретизації поняття. Наприклад,

градуальну опозицію з гіперонімами *пряма мова, предикативність, суфікс, зв'язка* утворюють гіпоніми *напівпряма мова, напівпредикативність, напівсуфікс, напівзв'язка*. Натомість російські терміни *квазикорень, квазисуфікс* з гіперонімом *квазиморфема* формують опозицію за відношенням 'рід' – 'вид'. Прикладом дії термінів-непрямих номінацій на різних ступенях конкретизації поняття можуть слугувати вищеподані авторські найменування *не-частина мови* і *не-слово* з низками прямих термінів, які вони охоплюють.

Аналіз місця та ролі непрямих номінацій в терміносистемах сучасної слов'янської лінгвістичної термінології, крім проблем варіантності таких термінів, характеру їхнього значення й їхньої синонімії з термінами іншої будови, ставить для систем ІПС і важливу проблему еквівалентності термінів зі спільним поняттям у різних слов'янських мовах, у тім числі, термінів-непрямих номінацій. Уже подані вище приклади термінів, відповідних за значенням укр. *середній стан дієслова*, до яких додамо такі, як укр. *непрямий відмінок* – рос. *косвенный падеж* – пол. *przypadek zależny* – чес. *perřítu řád*, білорус. *ускосны склон* або пол. *rodzaj nijaki, neutrum* – білорус. *ніякі род* – рос. *средний род* – болг. *среден род* – влуж. – *neutrum, sriedźny (ničeji) rod*, увиразнюють ресурси і способи означення таких понять у терміносистемах окремих мов та дають змогу, за ширшого охоплення термінів, судити про їхнє місце і роль у впорядкуванні національномовної лінгвістичної термінології. Вивчення термінів з непрямою номінацією дає змогу виявити тенденції розвитку сучасних слов'янських терміносистем, роль у їхній організації термінів з різним ресурсом і способом означення певних спеціальних понять. Це відкриває перспективи й для вдосконалення лінгвістичного забезпечення таких потужних інформаційно-пошукових систем сучасної славістики, як Бібліографічна база даних світового славістичного мовознавства iSybislaw (Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego iSybislaw, n.d.). Дальший розвиток їхніх інтерфейсів і підвищення ефективності пошукових образів інформації у таких системах, на нашу думку, може полягати у створенні такого інформаційно-пошукового тезауруса, в якому знайдуть своє місце різні типи опозицій термінів як ключових слів для пошуку бібліографічної інформації, а також відомості про варіантність термінів у межах окремої мови джерел системи та сумірність, еквівалентність термінів-корепонентів у різних мовах.

Bibliography

- Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego i Sybislaw. (n.d.). Retrieved from <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>
- Jedlička, A. (Ed.). (1977–1979). *Slovník slovanské lingvistické terminologie* (Vol. 1–2). Praha: Academia.
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (1999). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Баранов, А. Н., & Добровольский, Д. О. (Eds.). (2001). *Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике* (Изд. 2-е, испр. и доп.). Москва: Азбуковник.
- Белецкий, А. А. (2012). Система и несистема в естественном языке. In А. О. Білецький, *Вибрані праці* (pp. 498–509). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Вихованець, І., & Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари.
- Всеволодова, М. В. (2013). Граматики славянских языков XXI века: о необходимости написания объективных грамматик славянских языков. In К. Г. Городенська (Ed.), *Граматики слов'янських мов: основа типології і характерології: збірник тематичного блоку на XV Міжнародному з'їзді славістів (20.08–27.08.2013, Мінськ, Республіка Білорусь)* (pp. 37–53). Київ: ТОВ «КММ».
- Желехівський, Є., & Недільський, С. (1886). *Малорусько-німецький словар* (Vol. 1–2). Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського.
- Крысин, Л. П. (2008). *Слово в современных текстах и словарях: очерки о русской лексике и лексикографии*. Москва: Знак. (Studia philologica).
- Ремчукова, Е. Н. (2011). *Креативный потенциал русской грамматики* (Изд. 2, испр. и доп.). Москва: Либроком.
- Русанівський, В. М., Тараненко, О. О., & Зяблюк, М. П. et al. (Eds.). (2007). *Українська мова: енциклопедія* (3-є вид., зі змінами і доп.). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Ставицька, Л. (2008). *Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників: обценізми, евфемізми, сексуалізми*. Київ: Критика.
- Тараненко, О. О. (2007). Номінація. In В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк et al. (Eds.), *Українська мова: енциклопедія* (3-є вид., зі змінами і доп., pp. 436–438). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Телия, В. Н. (1977). Вторичная номинация и ее виды. In Б. А. Серебренников, & А. А. Уфимцева (Eds.), *Языковая номинация: виды наименований* (pp. 129–221). Москва: Наука.
- Тихонов, А. Н., Хашимов, Р. И., Журавлева, Г. С., Лапыгин, М. А., Ломов, А. М., Рацибурская, Л. В., & Тихонова, Е. Н. (2008). *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий: русский язык*. (А. Н. Тихонов, & Р. И. Хашимов, Eds.) (Vol. 1–2). Москва: Флинта; Наука.
- Уманець, М., & Спілка, А. (1893–1898). *Словарь російсько-український* (Vol. 1–4). Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського.

Bibliography (transliteration)

- Baranov, A. N., & Dobrovol'skii, D. O. (Eds.). (2001). *Anglo-russkii slovar' po lingvistike i semiotike* (Izd. 2 ispr. i dop.). Moskva: Azbukovnik.
- Beletskii, A. A. (2012). Sistema i nesistema v estestvennom iazyke. In A. O. Bilets'kyi, *Vybrani pratsi* (pp. 498–509). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho.
- Bibliograficzna baza danych językoznawstwa slawistycznego i Sybislaw. (n.d.). Retrieved from <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>
- Jedlička, A. (Ed.). (1977–1979). *Slovník slovanské lingvistické terminologie* (Vol. 1–2). Praha: Academia.
- Krysin, L. P. (2008). *Slovo v sovremennykh tekstakh i slovariakh: ocherki o russkoĭ leksike i leksikografii*. Moskva: Znak. (Studia philologica).
- Remchukova, E. N. (2011). *Kreativnyi potentsial russkoĭ grammatiki* (Izd. 2, ispr. i dop.). Moskva: Librokom.
- Rudnik-Karwatowa, Z., & Karpińska, H. (1999). *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Rusaniv's'kyi, V. M., Taranenka, O. O., & Ziabliuk, M. P. et al. (Eds.). (2007). *Ukraïns'ka mova: entsiklopediia* (3-ie vyd., zi zminamy i dop.). Kyiv: Ukraïns'ka entsiklopediia im. M. P. Bazhana.
- Stavyts'ka, L. (2008). *Ukraïns'ka mova bez tabu: slovnyk netsenzurnoi leksyky ta ii vidpovidnykiv: obstsenizmy, evfemizmy, seksualizmy*. Kyiv: Krytyka.
- Taranenko, O. O. (2007). Nominatsiia. In V. M. Rusaniv's'kyi, O. O. Taranenka, M. P. Ziabliuk et al. (Eds.), *Ukraïns'ka mova: entsiklopediia* (3-ie vyd., zi zminamy i dop., pp. 436–438). Kyiv: Ukraïns'ka entsiklopediia im. M. P. Bazhana.
- Teliia, V. N. (1977). Vtorichnaia nominatsiia i ee vidy. In B. A. Serebrennikov & A. A. Ufimtseva (Eds.), *IAzykovaia nominatsiia: vidy naimenovaniĭ* (pp. 129–221). Moskva: Nauka.
- Tikhonov, A. N., Khashimov, R. I., Zhuravleva, G. S., Lapygin, M. A., Lomov, A. M., Ratsiburskaia, L. V., & Tikhonova, E. N. (2008). *Ėntsiklopedicheskii slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov i poniatii: russkii iazyk*. (A. N. Tikhonov & R. I. Khashimov, Eds.) (Vol. 1–2). Moskva: Flinta; Nauka.
- Umanets', M., & Spilka, A. (1893–1898). *Slovar' rosii's'ko-ukraïns'kyi* (Vol. 1–4). L'viv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka pid zariadom K. Bednars'koho.
- Vsevolodova, M. V. (2013). Grammatiki slavianskikh iazykov XXI veka: o neobkhdymosti napisaniia ob'ektivnykh grammatik slavianskikh iazykov. In K. H. Horodens'ka (Ed.), *Hramatyky slov'ians'kikh mov: osnova typolohii i kharakterologii: zbirnyk tematychnoho bloku na XV Mizhdonarodnomu z'izdi slavistiv (20.08–27.08.2013, Mins'k, Respublika Bilorus')* (pp. 37–53). Kyiv: TOV «KMM».
- Vykhovanets', I., & Horodens'ka, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukraïns'koï movy*. Kyiv: Pul'sary.
- Zelehiv's'kyi, I., & Nedil's'kyi, S. (1886). *Malorus'ko-nimets'kyi slovar* (Vol. 1–2). L'viv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka pid zariadom K. Bednars'koho.

The role of terms-indirect nominations in the thesaurus of information retrieval system of the Slavic linguistics

Summary

The article examines some of the problems of modern information retrieval systems in the Slavic studies, in particular, one of the most representative – Bibliographic Database World Slavonic Linguistics, created in the Institute of Slavic Studies of PAS under the leadership of Dr. Z. E. Rudnik-Karwatova. The author focuses on the ways to improve the linguistic support of such systems and increase the efficiency of image for information searching. They are connected with the study of the keywords in the annotations of scientific publications within database, as well as in the whole of modern Slavic linguistic terminology. This study enables us not only to select a comprehensive number of terms for each linguistic discipline, school, or problem, but also to determine their variability as well as their relationship with other terms of modern-day Slavic linguistics. The result of such study should be information retrieval thesaurus of modern Slavic linguistic terminology.

Special attention in the article is paid to the role of indirect nomination in modern Slavic linguistic terminology, system-organizing function of the terms with indirect semantics, resources and modes of their creating in different Slavonic languages, the correlation between indirect nomination and figurative one as well as the terms which indicate the place of object in some classifications (see Ukrainian середній рід) or gradual opposition (see Polish *semileksem*).

Keywords: information retrieval system; indirect nomination; periphrastic nomination; term; thesaurus

Ключові слова: інформаційно-пошукова система; непрямі номінації; перифрастична номінація; термін; тезаурус